

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

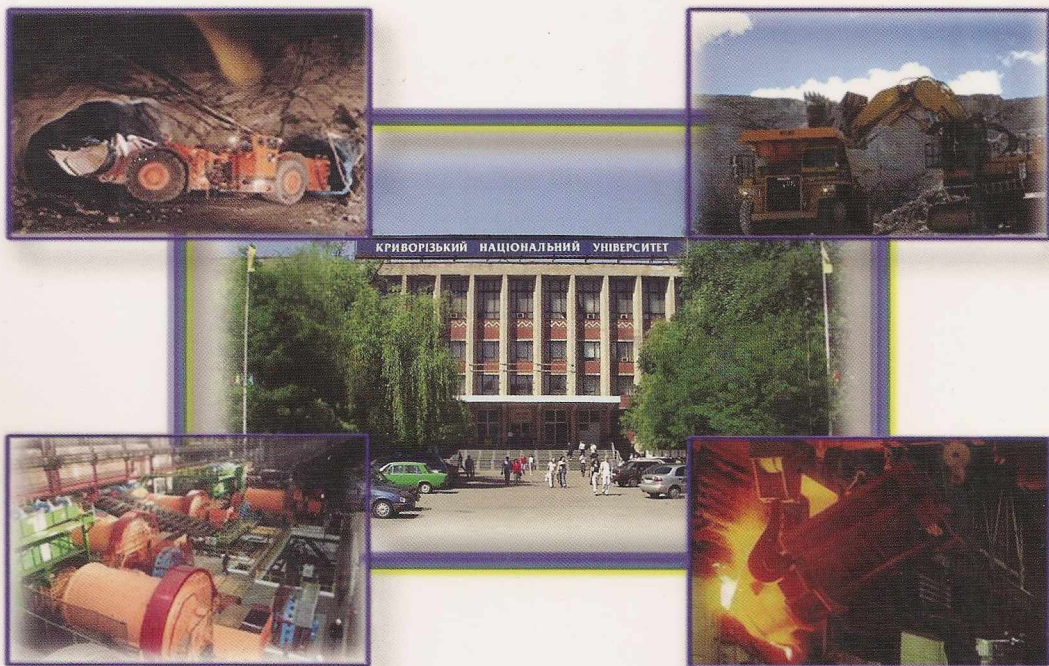
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Міжнародна науково-технічна конференція

Матеріали конференції

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА СУСПІЛЬСТВА**

Том 2

22-25 травня 2013 року

Кривий Ріг

УДК 811.161.2

Н. М. ШАРМАНОВА,

канд. філол. наук, доцент

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

e-mail: nmsharm@mail.ru

ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ АФОРИСТИКИ ЯК СВІТОГЛЯДНОЇ СИСТЕМИ

У статті розкривається лінгвокогнітивні механізми реалізації категорії парадоксальності як релевантної ознаки сучасного українського афористичного дискурсу.

Ключові слова: афористика, афоризм, парадоксальність, непередбачувані зв'язки, сингулярна валентність.

Афоризм як оригінальний засіб позначення позамовної дійсності вражає реципієнта філософським її осмисленням. Афористика як феномен духовної культури нації формує концептосферу мови і репрезентує систему цінностей, ідеалів соціуму. В афористичних висловах (АВ) відбито важливі суспільні явища, соціальні відносини, звичаї, морально-етичні та естетичні норми національного світогляду. Мовну афористику вважають наукою про життя (В. С. Калашник, Л. І. Сокольська, Н. Т. Федоренко), «скарбницею цінних життєвих узагальнень» (С. Г. Гаврін).

Афоризм розглядається нами як логічне, образне судження узагальнювального характеру, що в категоріях раціональності / парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури: *Життя – це повнота часів. Повнота всього суцього* (П. Загребельний); *Людська заздрість – гірше, як слабкість* (М. Матіос).

У семантичній будові афоризму відбувається взаємодія лінгвальних і психокогнітивних феноменів, орієнтованих на специфічний спосіб бачення світу, пов'язаних із відтворенням суспільної свідомості. Афоризм як мовна одиниця ґрунтується на валентності його компонентів, визначається їх комбінаторними особливостями й характеризується різним ступенем предметно-логічної зумовленості. Систематизувавши асоціативні зв'язки на два різновиди – передбачувані й непередбачувані, В. В. Красних стверджує, що за складовими кліше (частина лінгвістів зараховують афоризми до мовних кліше) й штампів є фрейм-структури свідомості як фіксатори передбачуваних асоціативних зв'язків [2, с. 170]. Валентність одних лексем, на думку дослідників з лінгвістичної семантики, має високу предметно-логічну зумовленість, у сполучуваності інших лексем така зумовленість нижча, у третьому випадку знаходимо сполучуваність, що не має предметно-логічного підґрунтя (М. М. Копиленко). Парадоксальність афоризму якраз і визначається останнім видом предметно-логічної сполучуваності та моделюється на основі непередбачуваних асоціативних зв'язків.

Становлення парадоксального типу АВ має лінгвокультурологічну традицію. Так, аналіз основних надбань світової афористики дає підстави для диференціації її за класичними типами культурних традицій на два різновиди: 1) європейська афористика (від часів зародження античності); 2) східна афористика (від давньоіндійської та давньокитайської цивілізацій). Беручи свій початок від найдавніших соціокультурних спільностей, обидва різновиди розкривають відмінний характер культурно-історичної детермінації загальнолюдських цінностей. Афоризми ґрунтуються на різних архетипах моральної й ідеологічної свідомості, які мають певні розходження в інваріантах сприйняття. Сам акт розуміння смислу афоризму в європейській і східній традиціях виявляє певні цікаві розбіжності й не менш примітні збіги. АВ є фіксованою мовною формулою, співвідсною з кліше мови (лінгвістичним феноменом) і кліше свідомості (психологічним феноменом), за якими стоїть цілий комплекс поверхневих і глибинних значень. Для європейської традиції властивий принцип абсолютного знання, тому афоризм як дзеркальне відображення кліше свідомості виступає семантичним абсолютом, про що свідчить афористична спадщина Б. Паскаля, М. Монтеня, І. Гете, І. Зейме, Г. Ліхтенберга, Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка та ін. Для східної афористики притаманні тривіально-моралізаторський чи абсурдно-парадоксальний шляхи осягнення буття, що відповідно впливає на ілюкативний акт. Цей тип афористики ґрунтується на такому інваріанті сприйняття, за яким стоїть гра зі смислом (семантико-когнітивні асоціації).

Зближення двох культурних афористичних традицій простежується в сентенційних висловах мислителів ХІХ ст. – О. де Бальзака, Г. де Мопассана, Ф. Ніцше, О. Уайльда, братів

Жемчужникових, Лесі Українки. Такий процес засвідчує зародження нового, модерністського типу афоризму, який розкриває невідповідність форми думки та її змісту. Парадоксальний (модерністський) тип АВ, побудований на прийомі парадоксу, розроблено в європейській літературі в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. Висвітлення методологічних засад категорії парадоксальності, на наш погляд, є необхідним для семантичної диференціації афоризмів в сучасному мовознавстві та розуміння специфіки української афористики загалом.

Парадоксальність з філософської позиції виступає протилежністю *раціо* не лише як інший смисл (логос), який може розглядатися як забава розуму, його забавний почин. Мисленнева категорія парадоксального в семантичній структурі АВ детермінує такі прагматичні установки, що ставлять комунікантів перед вибором одного з двох можливих напрямків (правильного і хибного). Мовний парадокс ґрунтується на концептуальній категорії парадоксальності, яка виявляє, що «єдино можливий смисл не може бути установлений» (Ж. Дельоз). Реалізація категорії парадоксального в афоризмах відбувається з використанням стилістичного прийому алогізму та мовної гри і розкриває перегляд одночасно і здорового смислу (*раціо*), і загальнозначущого смислу (*докси*), наприклад: *Радість – це влада; Заповнювати порожнечу навіть тоді, коли немає любові* (П. Загребельний). З позиції логіки парадоксами вважаються такі судження, які не можна зарахувати ні до складу істинних, ні до складу хибних (Н. Кондаков).

Категорія парадоксальності як релевантна ознака афористичного дискурсу має певне підґрунтя, що окреслено низкою соціальних, психологічних і лінгвальних чинників. Власне, вивчення лінгвістичної природи парадоксальності АВ передбачає опис мовних механізмів її створення для вираження імпліцитного смислу, дослідження особливостей порушень семантичної сполучуваності й передбачуваності як результату світоглядних установок й адекватного освоєння буття, моделювання й лінгвопрагматики парадоксальних афоризмів.

Ураховуючи сутність апперцепції й предметної ситуації світобуття, пропонуємо розмежування афоризмів на два семантичні типи: раціональні й парадоксальні. Така диференціація пояснюється співвіднесеністю з апперцептивною віссю «раціо – докса», у якій категорія парадоксальності займає серединну позицію. Семантична класифікація відображає той факт, що в афоризмах відбувається інтеріоризація навколишньої дійсності, під якою розуміють складний перетворювальний процес формування знань та уявлень про світобуття, рефлексію доквілля у суспільній свідомості чи в свідомості індивіда: *Українці – бунтівний народ. Еволюційно не змінився з часів Київської Русі* (О. Черногуз); *Людина, поки на землі, мусть страждати. А на небесах буде тішитися* (М. Матіос) – або зовнішні форми діяльності, що детермінують внутрішній план свідомості: *Люди не люблять тужити. Вони взагалі нічого не люблять* (М. Матіос); *Народ любить великомучеників. Народ великомучеників обирає* (О. Черногуз). У раціональних АВ відтворюються інтелектуальний та емоційний модуси, причому смислова домінанта може припадати або на сферу власне раціо: *Все життя людське – це, власне, рух* (О. Гончар); *І перед законом всі рівні* (М. Матіос), або на власне емоційну сферу: *Любов велика і сильна таки перемагає зло* (Ю. Покальчук); *Париж має більше слави, а Київ – краси* (О. Черногуз).

Другий різновид афоризмів у семантичній типології АВ, що в оригінальній, екстраординарній формі відтворюють реалії буття з його численними парадоксами і в семантичній будові вміщують спорадичну апперцепцію, ми кваліфікуємо як **парадоксальні**: *Партнерів не люблять, їх терплять, як неминуче зло* (П. Загребельний); *Світ тільки й цінує діловитість і професіоналізм та ще лакейство і зверхність* (В. Шкляр).

Парадоксальність АВ ґрунтується на нестандартності мислення, можливості мозку здійснювати афективну, спорадичну апперцепцію, мовним механізмом якої є сингулярна валентність. Термін «сингулярний» услід за Є. М. Верещагіним розтлумачуємо як такий, що «йде-врозріз-із-нашими-сподіваннями» [1, с. 32], унікальний, винятковий, той, що суперечить сподіванням реципієнта: *Любов – почуття одноразове* (М. Бриних); *Краще за японське суші – українське сало!* (О. Черногуз). Деривація афористичних одиниць, їх співвіднесеність із реальністю можна оцінювати як творчий комунікативний акт, де асоціації залежать від різних факторів і виходять із непередбачуваних *a priori* позамовних чинників, «починаючи з миттєвого стану мовної особистості й завершуючи найтиповішими національними стереотипами» [2, с. 170]. Порівняємо вислови з різними типами асоціативних зв'язків, створені

одним афористом: *Інтелегенція – це звучить гордо / Магнат – це звучить гордо* (П. Загребельний); *Людина повинна жити красою, добром, правдою, інакше навіщо жити!* / *Людина – це тварина, яка будує для себе саркофаги* (П. Загребельний); *Всі люди на світі – великі брати / Люди на світі – знедолене братство* (О. Пахльовська); *Земне життя – то є одна із форм / Життя – це безглузда велике* (М. Руденко) тощо.

Відомий біблійний афоризм із Заповідей блаженства зазнав серійної трансформації в сучасному афористичному дискурсі, моделювання якого відбувається не лише на основі передбачуваного типу валентності *Блаженні убогі духом* (В. Г. Дрозд); *Блаженні убогі серцем*, *Блаженні покірливі духом* (П. Загребельний), а й сингулярної валентності: *Блаженні миротворці*; *Блаженні, хто не бунтує*; *Блаженні, хто не питає*; *Блаженні, хто не жадає* (П. Загребельний) і т. п.

Парадоксальний тип АВ розкриває сутність мовних парадоксів, що пояснюються функціональними особливостями природної мови і жодним чином не можуть бути пов'язані з науковою картиною світу, а лише з досвідом мовців: *Талант – у шафу, совість – антиквару. Не знати більш ні криз, ні катастроф* (О. Пахльовська); *Бери від життя все, що можеш. Але – бери найкраще і ти ніколи не залишишися в програвші* (О. Черногуз).

Викривлене уявлення створюється доволі в непоодиноких випадках з опорою на спорадичну апперцепцію комуніканта в парадоксальних афоризмах: *Найбільша пральня України – це її телебачення* (П. Загребельний); *Батьківщина там, де мені добре* (О. Черногуз). Такі АВ відбивають рефлексію реальності в свідомості перш за все окремого індивіда, ніж в етносвідомості.

Парадоксальність АВ *Спаситель прогнав торгуючих з храму, а сьогодні вся Україна – збезцещений храм з непрогноними* (П. Загребельний) змодельована на основі низки асоціацій, що розкривають геополітичний, економічний, культурний стан українського суспільства, центром якого є *Україна – збезцещений храм*. Виникає інтерференція культурних кодів як своєрідний міжкультурний діалог, де актуалізуються лексеми на позначення інтелектуальних, моральних, правових, релігійних цінностей. Універсальні категорії «час» і «простір» характеризуються узагальненням значення з чітким темпоральним і локальним окресленням: *сьогодні вся Україна*. Фонова інформація відсилає реципієнта до прецедентних ситуацій, притаманних тільки українській національній культурі – сучасному (*resp.* постмодерністському) суспільному стану України.

Декодування АВ із семантикою «правові цінності», «соціально-політичні цінності» визначає реальний стан правової етики українського соціуму, відтворюючи позитивні орієнтири й викриваючи суспільно-правові вади сьогодення: *У нас не діє верховенство права. У нас діє верховенство телефонного права* (О. Черногуз); *А хто проти мене, той проти всіх! Хто ж проти всіх, той повинен бути знищений* (П. А. Загребельний). Трансформація ціннісних систем у контексті історичного поступу держави в епоху постмодернізму відображена в парадоксальних афоризмах *Історія – мати іронії*; *У нас прекрасна історія! Суцільні свята* (П. Загребельний) тощо.

Отже, категорія парадоксальності як релевантна ознака сучасного афористичного дискурсу розкриває мовні механізми вираження імпліцитного смислу, специфіку семантичної сполучуваності як результату світоглядних установок на основі сингулярної валентності компонентів. Парадоксальні афоризми адекватно відтворюють буття сучасників крізь синтез абсолютних ідеалів, цінностей із постмодерністською орієнтацією на інформованість і споживацьку естетику.

Література

1. Верещагін Е. М. «И в ус не дует»: как сообщают о *сингулярном* поведении / Е. М. Верещагін // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / Отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 31–45.
2. Красных В. В. Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология : [курс лекцій] / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.